

El patrimoni arquitectònic en el desenvolupament local

Joan Closa Pujabet

Cap del Servei de patrimoni arquitectònic local de la Diputació de Barcelona

Primer de tot volia agrair a la SCG, a l'Ajuntament de Manresa, al Consell Comarcal del Bages i a la Diputació de Barcelona, l'oportunitat de poder-vos explicar els meus neguits sobre el desenvolupament local i el patrimoni natural i cultural a Catalunya des de l'òptica del patrimoni arquitectònic.

El desenvolupament local es basa en l'aprofitament dels recursos del territori. Els objectius del desenvolupament local són: el creixement econòmic, la diversificació econòmica i la millora del nivell de vida i de l'ocupació de la població –això està tret de Viquipèdia, jo no sóc expert en desenvolupament local–. Aquí hem vist que és molt més complex que tot això. Però jo, amb aquesta simplificació en tinc prou per continuar.

Com deia, el desenvolupament local es basa en l'aprofitament dels recursos del territori, dels recursos endògens, dels propis. Vaig tenir l'oportunitat d'assistir al Mobile World Congress de l'any 2016, convidat per la Fundación Santa María la Real del Patrimonio Histórico, que hi feia la presentació d'un producte per a la monitorització dels elements patrimonials a distància, via xarxes, per obtenir dades, etc. En aquella presentació em va quedar clara una qüestió: que el patrimoni és allò local. Que avui en dia totes les ciutats del món tenen en els seus centres les mateixes botigues i cada vegada són menys diferents les ciutats. En canvi, el patrimoni, en el meu cas l'arquitectònic, és allò que ens diferencia i ens singularitza i, a més a més, no és deslocalitzable. Aquí, fins i tot a Manresa, ja teniu Zara: és a tot arreu. Zara pot marxar un dia i endur-se la botiga de Manresa, de Barcelona, Nova York, de qualsevol lloc del món, però la Seu de Manresa difícilment se l'endurà ningú d'aquí, així com el Pont Vell. Els recursos endògens són aquests. I això té uns valors, té uns valors no només significatius, com veurem més endavant, sinó que té uns valors fins i tot de desenvolupament econòmic.

Entre els objectius abans esmentats hi ha el creixement econòmic i la diversificació econòmica. Aquests dos elements a mi em fan por, perquè quan el patrimoni s'ajunta amb l'economia i –com bé deia la Rosa– es turistifica,

massifica, etc., poden donar lloc a perdre els valors que inicialment podia haver tingut aquest patrimoni.

Quins valors té el patrimoni arquitectònic? El Servei que tinc l'honor de dirigir va ser creat fa més de cent anys. Fa més de cent anys que donem suport als ajuntaments a entendre i a posar en valor el seu patrimoni. Els anys 90 el patrimoni tenia uns valors que eren els històrics, els socials i els arquitectònics, que anaven lligats a significat, a memòria, a autenticitat..., però amb el pas del temps i de la modificació de la societat apareixen uns valors econòmics que són externs als propis valors interns del patrimoni, però que juguen amb ell i amb els quals hem de conviure.

L'any 2008 la fundació Caja Madrid va fer uns estudis sobre patrimoni que són molt interessants i n'hi ha un que fa una anàlisi econòmica de la conservació del patrimoni històric a Espanya. Dintre d'aquest llibre hi ha un cas d'estudi que fan a Albarracín arran de la recuperació del seu patrimoni i de la posada en valor del seu turisme. I afirmen:

“Considerando estos datos y a título meramente indicativo podría establecerse que los ingresos por consumo turístico en Albarracín del año 2004 representan 20 veces el esfuerzo medio anual de preservación de su patrimonio histórico y 4 veces ese mismo esfuerzo acumulado durante todo el periodo de los 5 años (2000-2004).”

Amb aquestes dades a la mà dius: ostres, tenim patrimoni, tenim la gallina dels ous d'or, estem salvats, posem-lo al mercat i tot això rutllarà. Rutlla, o no. El patrimoni pot donar lloc a saturació: Park Güell, Sagrada Família... Però aquesta dècada, a més a més d'aquests valors externs del patrimoni, com són els valors econòmics, apareixen uns nous valors, els valors de la sostenibilitat. Ara això és molt reconegut per tots nosaltres, però fa uns anys de sostenibilitat ningú no en parlava. La sostenibilitat, torno a la Viquipèdia:

“és un concepte econòmic, social i ecològic complex, entorn de les relacions entre les societats i el medi ambient. [...] L'informe Brundtland, de 1987 ho defineix tècnica i oficialment com a «satisfer les necessitats de la generació actual sense comprometre la capacitat per satisfer les necessitats de les generacions futures»”.

El concepte de la sostenibilitat és aquell de les set generacions dels antics indis americans, que establia que els caps havien de prendre les decisions sempre pensant en les set generacions futures. Imagineu-vos això ara, és una quimera, però potser estariem en algun altre lloc.

Des del Servei de la Diputació portem el manteniment d'un edifici que és Patrimoni Mundial de la Unesco, el Palau Güell, que és edifici de Gaudí, sotmès a aquestes pressions que donen lloc a la campanya “Fuori Grandi Navi” de Venècia o a les imatges del Park Güell o la Sagrada Família. El Palau Güell és un edifici esplèndid –si no el coneixeu us animo a conèixer-lo–, és una meravella, però havia estat dissenyat com a habitatge dels senyors Güell, i per ell passen gairebé mil visitants diaris. Lògicament el servei va posar en valor els valors del propi edifici en la redacció del pla d'autoprotecció del Palau Güell,

un cop acabada la seva restauració l'any 2011. I en l'apartat de consideracions prèvies ja deixàvem molt clar que els serveis de prevenció i extinció d'incendis del cos de Bombers de Barcelona, valorant les característiques monumentals del Palau i la seva catalogació per part de la Unesco com a Patrimoni de la Humanitat, el van alliberar del compliment exhaustiu de la normativa de protecció contra incendis vigent aleshores –la CPI96– en aquells aspectes que poguessin afectar-li. L'afectació o la incorporació d'aquesta normativa en un edifici protegit com el Palau hagués desvirtuat l'edifici. Aleshores, què es va fer? Es va limitar l'ús de l'edifici per poder preservar els seus valors. En el Pla d'Autoprotecció es diu, per exemple, en el soterrani: “es limita el seu accés a 25 persones en una superfície de 350 m²”. Però, per què? Perquè no hi tenim les escales d'emergència, perquè no hi ha allò que se'ns requereix per complir la normativa. Però en canvi, els valors del patrimoni van per davant dels valors que pugui tenir, o de les necessitats que pugui tenir l'explotació turística. El mateix passa en el terrat. Tot i així el terrat està limitat a 25 persones en horari de visita, però fora d'aquest, el nombre s'amplia per tal de poder donar cabuda, amb uns requisits determinats, a unes necessitats turístiques d'explotació del bé, com són els concerts que s'hi fan les nits d'estiu. Igualment per a aquest element, supervisem i estudiem què passa, com repercuteix en l'estat de l'edifici, amb aquestes mil persones que hi passen.

I això on ens du? Ens du a actuar d'una determinada manera. D'una determinada manera que prové de Viollet-le-Duc, d'un corrent esteticista i acadèmicista on la restauració era la reconstrucció, pròpiament, del bé. Carcassona, que segurament molts de vosaltres coneixeu, és una obra dels anys 1860 de Viollet-le-Duc, o una invenció (no sé si és una obra o una invenció). Les Notre Dame de París, d'abans i després de l'actuació de Viollet-le-Duc, són ben diferents. O, en aquesta mateixa línia, aquí a les nostres terres, la catedral de Barcelona o el monestir de Ripoll, amb una reconstrucció total per a la posada en valor del patrimoni. Però al Servei pròpiament, els anys 30 es va treballar en la restauració de la muralla romana de Tarragona, reconstruint-la també. O sigui, som hereus d'aquesta manera de treballar amb patrimoni.

Però també som hereus de l'altra corrent, que és la ruskiniana, de l'historiador de l'art anglès John Ruskin, qui diu que els monuments tenen vida i com a éssers vius tenen ànima i se'ls ha de deixar morir, i la seva mort és la ruïna i no s'han de reconstruir. El teatre romà de Cartagena és un dels elements darrers que s'han fet en aquesta línia d'una manera metòdica. Però el Servei, l'any 1934 va actuar a l'arc romà del Pont del Diable seguint l'estat en el què es trobava en el dibuix d'Alexandre de Laborde de l'any 1804. O sia, vam mantenir la ruïna.

Amb posterioritat, els italians Camilo Boito i Gustavo Giovanonni aportaven nous materials i noves maneres de construir que es diferenciessin de l'antic. O sigui, no eren “ni tantos ni tan calvos”. I el Servei també va fer servir aquesta línia en el teatre romà de Sagunt els anys 1930.

Aquesta manera de treballar en el Servei està recollida en el document *La restauració objectiva*, redactat l'any 1996, on els monuments tenen aquells valors que els comentava inicialment: el document, l'arquitectura i el significat. I on el mètode de treball ha servir per protegir, gaudir i transmetre els monuments, sempre amb una disparitat de criteris en funció dels objectius.

Però en el patrimoni arquitectònic i en el seu desenvolupament –i aquí no local– hi ha patrimonis i patrimoniets, per dir-ho d'alguna manera. Hi ha els de primera divisió, els que juguen la Champions, que són patrimoni mundial de la Unesco i que estan àmpliament reconeguts i turisticats i massificats, etc. I hi ha altres patrimonis, com ara un portal de Centelles (Osona), que no és patrimoni mundial de la Unesco però que nosaltres entenem que és patrimoni emocional del lloc. I segurament per als de Centelles és molt més important aquest portal que no pas el Taj Mahal, i nosaltres l'hem d'entendre d'aquesta manera.

Aquesta manera de pensar ens fa treballar en quatre etapes: coneixement, reflexió, intervenció i conservació. Us parlaré de tres exemples de com el treball i el coneixement en el patrimoni ens pot ajudar en el desenvolupament local... o no. Dic *o no* perquè està per veure, el temps ho dirà; la història, per sort, ens col·loca a tots en el nostre lloc. Els comentaré tres casos que no són, en cap cas, models de desenvolupament turístic ni volen ser-ho. El patrimoni està vist des d'una altra òptica molt local. Els Prats de Rei té un llegat històric i arqueològic molt important. Hi havia troballes d'època ibèrica quant a monedes. Posteriorment s'hi troba una muralla ibèrica del segle VII aC, allà on la notícia històrica ens estava dient que se situava el municipi sicarrens, o sigui: el centre de poder de la Sicarra, de la Segarra en època ibèrica i posteriorment en època romana, estava situat als Prats de Rei. Amb una quantitat brutal de troballes arqueològiques romanes d'època republicana i, anteriorment, d'època ibèrica. En un context que els 50 cm de terreny entre la resta arqueològica més antiga i el nivell del paviment que es trepitja avui dia als Prats de Rei, anem des del s. VII passant per la Guerra de Successió de 1714 fins als nostres dies. Un llegat arqueològic i històric brutal. Tan brutal que el mateix Ajuntament té, des dels anys 50, un museu municipal on tot aquest llegat el posa en valor, i el posa en valor des d'un punt de vista molt local. I ho fa a demanda, o sia: qui vol anar al museu va a l'ajuntament, concerta la visita i l'hi obren. Però la qualitat de les restes que hi ha i l'exposició del museu és molt elevada.

Les restes ibèriques de la plaça davant del santuari de la Verge del Portal, als Prats de Rei, són importantíssimes, cabdals en el llegat i relat històric de la civilització ibèrica. Es van trobar en el procés d'urbanització i millora d'instal·lacions d'uns carrers. El santuari de la Verge del Portal és molt venerat als Prats de Rei. Hi ha nenes que es diuen Portal. És tan venerat que tots els casaments, tots els batejos es fan aquí i no a l'església parroquial que hi ha al costat. Aquestes troballes són d'un impacte tan important que des del territori, des d'una part de la societat dels Prats de Rei (700 h), es fa un manifest demanant que

se salvin aquestes restes. La Diputació, després de moltes anades i vingudes, assegura la conservació de les restes. Però assegurem la conservació posant en valor el patrimoni i també la societat, per tal de potenciar el desenvolupament dels Prats de Rei. Quan arribem als Prats de Rei, el poble estava dividit entre els que estaven *a favor* i *en contra* de les restes; *a favor* i *en contra* de la plaça del santuari. El mur romà del s. I aC i el fossat de la muralla ibèrica hipotequen absolutament l'ús d'aquesta plaça pública, d'aquesta àgora que és un dels escenaris del pessebre vivent i s'hi desenvolupa molt bona part de la vida del poble.

El coneixement de les arquitectures del voltant ens porta a conèixer per què estan fetes aquestes esglésies d'aquesta manera. Quines són les traces que tenen: al Portal, a Copons o a Sant Boi del Lluçanès. Quines són les regles que fan que aquestes esglésies estiguin fetes d'aquesta manera. El coneixement històric també, per altra banda, i el coneixement de la història de l'art i de l'arquitectura, ens aporta altres pistes que ens pot ajudar a projectar en aquest patrimoni històric. I me'n vaig a la Itàlia del segle XV, a la Itàlia dels principats, dels ducs de Mèdici, dels ducs d'Urbino, a la Itàlia de Piero della Francesca, de la ciutat ideal. En una ciutat petita que es diu Pienza, de la Toscana actual, declarada patrimoni de la Unesco des de l'any 1996, hi ha una actuació que portà endavant Silvio Piccolomini, que va ser Papa Pius II, fill de Pienza. Així que va ser Papa va voler dignificar el duomo de Pienza, la catedral i la plaça. A través d'uns arquitectes que eren els seus protegits en aquell moment: Leon Battista Alberti i Bernardo Rossellino. En un moment que es començava a deixar enrere la tradició medieval i es recuperaven els tractats clàssics a través de Piero della Francesca i d'aquests arquitectes. L'actuació que es plantejà a Pienza fa que des de la catedral s'estengui un paviment que abasta tota la plaça i sobretot agafa els palaus que hi ha al voltant, que són dels que manen. El centre de poder de Pienza és aquesta plaça, però amb aquesta actuació urbanística el Papa ens diu: aquí qui mana sóc jo, des de l'església, i irradio el meu poder, a la manera de Piero della Francesca, amb aquestes traces en el paviment que ho engloba tot i ho aguanta tot. Ell, des del duomo, engloba i abasta tot el centre històric. Aquestes línies en el paviment i aquest òcul marcat al terra, assemblant-se a l'òcul de la façana, té un significat. Aquest òcul és l'ull diví que tot ho veu, i que en l'àmbit terrenal es desplaça com en aquesta fita marcada en el terra, i que des de la divinitat se'ns controla a tots nosaltres.

Entrem als Prats de Rei i salvant les distàncies (no és Pienza). Tenim aquesta realitat d'un poble dividit, per valors culturals i sociològics, i en el Servei fem el pas endavant i diem que això ho hem de protegir per poder-ho gaudir i per poder-ho transmetre però des dels dos punts de vista. Des del punt de vista dels usuaris de la plaça i des del punt de vista de l'usuari de les restes. El que fem, després de l'estudi de les façanes i de la capella, és 'abatre' la façana sobre la plaça i dibuixar l'òcul a la manera de Roberto Rossellino a Pienza. Aquest òcul ens permet cobrir les restes amb una plaça que surt de l'església a la manera d'espai barroc amb el mateix tipus de traça que s'havia fet uns segles abans a

Itàlia i des d'aquest òcul es permet visualitzar i accedir a les restes (l'escarpa i el fossat) mitjançant una escala de cargol, de manera compatible amb l'ús de la plaça. Com poden veure aquest element no és turístic, té un vessant cultural, un vessant turístic lligat sobretot al museu local; no vol ser un turisme de masses, però sí vol ser un element cohesionador del territori.

Em desplaço a Gironella, vila al costat del Llobregat, amb un nucli antic encimbellat a uns 15 m d'alçada respecte al riu. L'ajuntament està situat en el lloc de l'antic castell. La vila nova de Gironella s'ha fet a l'altre costat del riu, en una zona més baixa. A la part alta hi ha l'ajuntament, l'església, la plaça del poble... però en canvi els serveis del municipi i la vida social i comercial es desenvolupa a la part nova: el CAP, la biblioteca, les escoles, etc. Hi havia dues Gironelles, amb una dificultat d'accés entre ambdues pel riu, pel pont, i per carrerons amb escales que feien difícil l'accessibilitat. També és important recalcar que a la part superior és on es desenvolupa el mercat setmanal, davant la plaça de l'ajuntament. Però en canvi la gent viu a la part inferior. Hi havia un problema de connectivitat. L'Ajuntament ens demana col·locar un ascensor en la torre del Rellotge, que formava part de l'antic castell, però nosaltres, després de fer les primeres valoracions, entenem que aquesta no és la solució bona. La solució passa per muntar un ascensor que permeti aquesta connectivitat a través del passeig que hi ha a la llera del riu Llobregat, un passeig ja existent però infrautilitzat. Connectar la part superior de Gironella amb la part inferior pel pont Vell de Gironella. Utilitzant els materials del lloc, com ara els plataners de la riba, de manera que a la part baixa l'ascensor és de vidre i els plataners fan de façana (des de l'ascensor es veuen els plataners). I materials del lloc com el maó vist, que forma part de la colònia industrial de cal Metre, que està tocant al centre històric; un material que vol dialogar amb la memòria històrica del lloc. Quan l'ascensor surt a la part superior entra amb diàleg amb la torre del Rellotge i amb el tram de muralla del castell. L'actuació ha volgut ser per al desenvolupament local, però perquè hi havia una necessitat de comunicar la part superior del poble amb la inferior, situació que feia que el poble vell anés perdent cada vegada més habitants, s'anés envellint, en contra del poble nou que estava a 50 m a tret de pedra, a l'altra riba del Llobregat.

Per acabar em prenc la llicència d'anar-me'n al meu poble, jo sóc fill de Copons, un poble de 300 i escaig habitants. De manera que no seré massa objectiu a l'hora d'explicar aquesta actuació, la qual també posa en valor les possibilitats del patrimoni arquitectònic per ajudar al desenvolupament local i també veurem que no té massa a veure, de moment, amb els temes turístics. El poble té unes mancances d'equipament, sobretot d'escola, però l'Ajuntament hi té un edifici, l'antiga rectoria del s. XVIII, construïda al mateix temps que l'església (Copons va tenir un esplendor molt gran el s. XVIII amb els traginers). Església i rectoria conformen una plaça pública al final d'una gran escalinata barroca que reforça bastant el caràcter barroc d'aquest espai urbà. L'ajuntament, d'acord amb l'escola, plantegen un nou programa escolar: l'escola de les tres

p: petita, de poble i pública. Però amb uns valors i un programa educatiu que fan que en aquests moments potser hi hagi més nens que gent al poble. L'escola ha traspassat la dimensió del que és pròpiament una escola rural i incorpora altres nens de la comarca pel tipus d'ensenyament i programa educatiu que s'hi realitza. Atreu pares que s'han de desplaçar 20 i 30 km diàriament per tal d'acostar els seus fills a un poble on, altrament, l'escola podia haver estat destinada a morir.

En l'edifici de tres naus s'hi desenvolupa un programa escolar sense més: no hem inventat res. L'únic que hem fet és que aquest programa d'escola no malmeti els valors que l'edifici i que el lloc on està l'edifici pot aportar també al programa educatiu i a l'escola pròpiament. Una persona entra en aquest espai –actualment en rehabilitació– i no sap si entra en una escola o en una rectoria. Realment és la mateixa rectoria, és el mateix paviment de lloses, els mateixos sostres de fusta. I compte! Hem hagut de complir totes les normatives que ens requeria el Departament d'Ensenyament. I les hem complert, però, sense perdre els valors del patrimoni. Perquè un dels valors d'aquesta escola, més enllà del seu programa pedagògic, podia ser i és realment també, l'edifici. Perquè és un edifici emblemàtic, protegit del municipi, declarat Bé Cultural d'Interès Local. Vol dir que aquests elements havien d'incorporar-se i qui sap si també s'incorporaran al programa educatiu de l'edifici quan l'escola s'hi pugui establir. Al menjador hi tenim les restes de l'antic cup (el capellà tenia els seus delmes, les seves terres, les seves vinyes i feia cup); les restes de l'antic forn també hi són, es poden veure i entendre. L'aula d'infantil, amb el seu lavabo que ha de tenir adaptat a l'alçada dels nens de P3, P4 i P5, perquè puguin desenvolupar les seves activitats però sense perdre en cap moment ni les obertures, les circulacions ni l'estructura de l'edifici.

El desenvolupament local a través del patrimoni arquitectònic segurament no només es basa, com es deia abans, en el desenvolupament turístic; es basa també en donar aquelles eines a aquells municipis que tenen un patrimoni arquitectònic que s'ha de valorar, que no ha de perdre el seu valor i que, en canvi, ha de possibilitar el desenvolupament sostenible i econòmic d'aquest municipi.

Gràcies.

